
СУДОВА ВЛАДА І ПРАВА ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ СУДЕБНАЯ ВЛАСТЬ И ПРАВА ЧЕЛОВЕКА В УКРАИНЕ JUDICIARY AND HUMAN RIGHTS IN UKRAINE

УДК 343.17

I. Roshchina

JUDICIARY AND HUMAN RIGHTS IN UKRAINE

I.O. Рощина

*кандидат юридичних наук, доцент
кафедри кримінального права та процесу
ДВНЗ «Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана»
м. Київ*

СУДОВА ВЛАДА І ПРАВА ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. Питання реального реформування судової системи в Україні є нагальним та актуальним, тому потребує детального і об'єктивного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Суттєвий внесок у дослідження цієї проблеми зробили В.І. Анісімов, А.М. Іванов, М.С. Ошеров, Р.А. Сафаров, Т.О. Свіда, В.І. Шакур, О.Т. Шевченко, І.Я. Фойницький.

Мета статті полягає в обґрунтуванні необхідності виборності суддів, позбавлення їх недоторканності та запровадження повноцінного інституту присяжних.

Основні результати дослідження. З урахуванням чинного законодавства України, найбільших важливою та ефективною для захисту прав і свобод громадян є судова влада.

Так, ст. 55 Конституції України вказує, що «Кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб». [1, с. 14].

Стаття 2 КПК України регламентує, що «завданням кримінального провадження є захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений...» [2, с. 3].

Згідно ст. 303 КПК України тільки на досудовому провадженні можуть бути оскаржені рішення, дії чи бездіяльність слідчого або прокурора [2, с. 170 – 171].

Отже, судова влада є не тільки важливою і ефективною для захисту прав і свобод громадян, але й останньою в національному законодавстві.

Однак, діючий на сьогодні в Україні порядок підбору і призначення суддів суперечить не тільки здоровому глузду, але й ст. 5 Конституції України, а також не сприяє захисту прав і свобод громадян. Згідно зі ст. 371 КПК України суд ухвалює вирок іменем України [2, с. 200]. Відповідно до ст. 5 Конституції України «носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування» [1, с. 4]. Отже, судова влада здійснює свою діяльність від імені народу. А якщо це так, то тільки народ має вирішувати, кому довіряти від його імені ухвалювати вироки. Тому суддів має обирати народ. Народ також має право бути ініціатором звільнення суддів й з посади.

Так, 07.07.2010 р. був прийнятий Закон України № 2453 – VI «Про судоустрій і статус суддів» [3]. Перші місяці роботи судів за цим законом однозначно показали, що ця реформа була проведена поверхнево й не професійно, через те вона не тільки не змінила ситуацію у суддівському корпусі на краще, але й суттєво погіршила її, чим ускладнила можливість громадянину України домагатися правди. Іншими словами, корумпованість суддівського корпусу в Україні стала загрозою існування самої держави.

Критичні зауваження відносно цього Закону висловлювали й зарубіжні юристи. Так, Б.А. Футей – громадянин США українського походження, перебуваючи на посаді судді Федерального суду США, вважає, що немає жодних питань про те, що система судоустрою України не повинна бути не реформована. Самоврядування суддів має бути зміцнене та гарантоване. Запровадження достатньої заробітної плати суддям, забезпечення належного фінансування судів, швидке опублікування судових рішень та їх доступність, прозорість під час прийняття рішень, виконання судових рішень – все це є способами подолання корупції серед суддівського корпусу. Судова незалежність не означає, що судді можуть робити все, що їм заманеться, у своїй діяльності судді повинні керуватися, перед усім, Конституцією та законами України. Судова незалежність полягає, насамперед, у сумлінному виконанні суддями своїх обов'язків та сміливості самих суддів. Ніхто не буде поважати суддів, доки судді не будуть поважати самих себе [4].

В Америці суддя не має недоторканності, він відповідальний за свої дії та поведінку, має лише імунітет щодо рішень у справах. Якщо суддя зробить щось незаконне, він може бути притягнений до кримінальної відповідальності. Наприклад, їде на авто, щось порушив, пішов до крамниці й не заплатив – він відповідає за ці незаконні дії. Не потрібно, щоб хтось дозволив, аби його судили [5].

20.10.2011 р. був прийнятий Закон України № 3932 – VI «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо розгляду справ Верховним Судом України». Зміни, внесені цим Законом до деяких статей КПК України, а також у Закон України № 2453 – VI від 7.07. 2010 р. «Про судоустрій і статус суддів» не тільки не поліпшили якість Закону, але ще більш зробили його заплутаним і незрозумілим. Особливо це стосується змін, внесених до ст. 39 Закону

України № 2453 — VI від 07.07.2010 р. «Про судоустрій і статус суддів». Згідно цих змін, Верховний Суд України став складатися не з 20 суддів, а з 48 суддів, також у Верховному Суді України діють 4 судових палати тощо. [6].

12.02.2015 р. був прийнятий Закон України № 192 — VIII «Про забезпечення права на справедливий суд» зі змінами, внесеними Законами України № 336 — VIII від 21.04.2015 р. «Про внесення змін до деяких законів України щодо окремих питань забезпечення діяльності органів прокуратури» та № 469 — VIII від 21.05.2015 р. «Про внесення змін до деяких законів України щодо удосконалення окремих положень з питань судоустрою» [7]. Цими законами були внесені значні зміни до Закону України «Про судоустрій і статус суддів».

02.06.2016 р. був прийнятий Верховною Радою України та підписаний Президентом України черговий Закон України № 1402—VIII «Про судоустрій і статус суддів». Якщо порівнювати цей Закон з попереднім аналогічним Законом, то видно, що він також є продуктом бюрократичної та корумпованої системи, яка повністю контролювала і продовжує контролювати судовий корпус, не думаючи навіть створювати незалежну судову владу [8].

Так, ст. 70 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» регламентує порядок добору та призначення на посаду судді, а саме:

Добір та призначення на посаду судді здійснюється в порядку, визначеному цим Законом, та включає такі стадії:

1) рішення Вищої кваліфікаційної комісії суддів України про оголошення добору кандидатів на посаду судді з урахуванням прогнозованої кількості вакантних посад суддів;

2) розміщення Вищою кваліфікаційною комісією суддів України на своєму офіційному веб-сайті оголошення про проведення добору кандидатів на посаду судді.

В оголошенні має бути зазначено кінцевий термін подання документів до Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, що не може бути меншим ніж 30 діб з дати розміщення оголошення, а також прогнозована кількість вакантних посад суддів на наступний рік;

3) подання особами, які виявили намір стати суддею, до Вищої кваліфікаційної комісії суддів України відповідної заяви та документів, визначених ст. 71 цього Закону;

4) здійснення Вищою кваліфікаційною комісією суддів України перевірки відповідності осіб, які звернулися із заявою для участі в доборі, установленим цим Законом вимогам до кандидата на посаду судді на основі поданих документів;

5) допуск Вищою кваліфікаційною комісією суддів України осіб, які за результатами перевірки на час звернення відповідають установленим цим Законом вимогам до кандидата на посаду судді, до участі у доборі та складенні відбіркового іспиту;

6) складення особою, допущеною до участі у доборі, відбіркового іспиту;

7) встановлення Вищою кваліфікаційною комісією суддів України результатів відбіркового іспиту та їх оприлюднення на офіційному веб-сайті Вищої кваліфікаційної комісії суддів України;

8) проведення стосовно осіб, які успішно склали відбірковий іспит, спеціальної перевірки у порядку, визначеному законодавством про запобігання корупції, з урахуванням особливостей, визначених ст. 74 цього Закону;

9) проходження кандидатами, які успішно склали відбірковий іспит та пройшли спеціальну перевірку, спеціальної підготовки; отримання свідоцтва про проходження спеціальної підготовки;

10) складення кандидатами, які пройшли спеціальну підготовку, кваліфікаційного іспиту та встановлення його результатів;

11) зарахування Вищою кваліфікаційною комісією суддів України кандидатів на посаду судді за результатами кваліфікаційного іспиту до резерву на заміщення вакантних посад судді, визначення їх рейтингу, оприлюднення списку кандидатів на посаду судді, включених до резерву та рейтингового списку, на офіційному веб-сайті Вищої кваліфікаційної комісії суддів України;

12) оголошення Вищою кваліфікаційною комісією суддів України відповідно до кількості вакантних посад судді у місцевих судах конкурсу на заміщення таких посад;

13) проведення Вищою кваліфікаційною комісією суддів України конкурсу на заміщення вакантної посади судді на основі рейтингу кандидатів, які взяли участь у такому конкурсі, та внесення рекомендації Вищій раді правосуддя щодо призначення кандидата на посаду судді;

14) розгляд Вищою радою правосуддя рекомендації Вищої кваліфікаційної комісії суддів України та ухвалення рішення щодо кандидата на посаду судді;

15) видання указу Президента України про призначення на посаду судді — у разі внесення Вищою радою правосуддя подання про призначення судді на посаду.

Аналіз змісту ст. 70 цього Закону свідчить, що весь процес підбору й призначення суддів надто складний, який ще при оформленні документів змушує майбутнього суддю стикатися з корумпованою системою призначення суддів, і набувати необхідної практики для виживання у цій системі. Іншими словами, уже при оформленні документів майбутній суддя проходить гарну школу корупції. Тому суддів повинен обирати народ, їх повинні знати мешканці відповідного району. Також повинен бути принцип змагальності, щоб вибір був хоча б із двох кандидатів.

Слід також зазначити, що в нашій державі ніколи не було політичної волі для побудови незалежної та професійної судової системи. Вона й не стала такою на даний час, бо не мала для цього а ні єдиного шансу. Усі без винятку політичні сили та їхні лідери, приходячи до влади, переформовували судову систему під себе, не хештуючи ніякими методами. Переформовуючи судову систему під себе вони, як правило, не зачіпають самих суддів, а останні, розуміючи, що при задоволенні інтересів можновладців їм нічого не загрожує, продовжують грубо зневажати закони і знущатися над правами громадян України [9]. Тому, насамперед, повинна бути виборність суддів, що підтверджується і проведеним нами дослідженням. Так, аналіз відповідей респондентів на питання в нашій анкеті: «Чи вважаєте Ви, що виборність суддів місцево-

го суду в Україні буде сприяти підбору суддів, а також зменшенню корумпованості в судовій системі?» — показує, що 49,65% громадян України переконані, що виборність суддів місцевого суду в Україні буде сприяти підбору суддів, а також зменшенню корумпованості в судовій системі. Опитування суддів судів загальної юрисдикції показує, що тільки 11,9% вважають, що виборність суддів місцевого суду в Україні буде сприяти підбору суддів, а також зменшенню корумпованості в судовій системі.

При співставленні думки громадян і суддів України відносно виборності суддів місцевого суду чітко видно, що громадяни значно більше схильні вважати, що виборність суддів місцевого суду в Україні буде сприяти підбору суддів, а також зменшенню корумпованості в судовій системі. Це співвідношення думок суддів і громадян про виборність суддів місцевого суду свідчить про те, що ті судді, які за допомогою корумпованих схем стали суддями і ганьблять судову систему, не бажають змінювати цей порядок.

Перед прийняттям Закону України «Про судоустрій і статус суддів» № 1402 — VIII від 02.06.2016 р. у цей день Верховною Радою України був прийнятий Закон України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)». Ці зміни, безсумнівно, поліпшили процес призначення на посаду судді в порівнянні з раніше діючим законодавством, його звільнення з посади та притягнення до відповідальності. Однак вони не вирішили головного питання в боротьбі з корупцією в судовій системі — це виборності суддів. Так, згідно ч. 1 ст. 128 Конституції України, призначення на посаду судді здійснюється Президентом України за поданням Вищої ради правосуддя в порядку, встановленому законом. Такого закону в демократичній, правовій державі не повинно бути. Тому в Україні також необхідно знімати недоторканність з суддів. Імунітет у суддів повинен бути тільки щодо прийняття ними рішень.

Не сприяє захисту прав і свобод людини і відсутність реального інституту присяжних. Запроваджений 2012 р. в Україні суд присяжних (ч. 3 ст. 31 КПК України) явно не відповідає своєму призначенню. Перш за все, це стосується кількості присяжних. Згідно п. 3 ст. 31 КПК України кримінальне провадження в суді першої інстанції щодо злочинів, за вчинення яких передбачено довічне позбавлення волі, здійснюється колегіально судом у складі трьох професійних суддів, а за клопотанням обвинуваченого — судом присяжних у складі двох професійних суддів та трьох присяжних. Кримінальне провадження стосовно кількох обвинувачених розглядається судом присяжних стосовно всіх обвинувачених, якщо хоча б один з них заявив клопотання про такий розгляд. Такої кількості присяжних немає в жодній країні світу [2, с. 17].

Наприклад, кількість присяжних у кримінальних справах у судах США в справах про злочини, які караються стратою, складається з 12 осіб. Однак, у справах про злочини, які не караються стратою, колегія в судах штатів може бути сформована з восьми, семи, і навіть шести присяжних. У Франції кількість присяжних складає 9 осіб, а в Німеччині — 6 осіб [10].

Характерним є те, що в період Російської імперії в суді присяжних, запровадженому одразу після скасування кріпосного права, кількість присяжних складала 12 осіб, які тільки вирішували питання щодо вини чи невинувачення.

тості підсудних, без усякої в тому участі сторонніх осіб, і рішення їх було покладене в основу вироку [11, с. 427, 430]

Другий недолік стосується кількості злочинів, у розгляді яких беруть участь присяжні. Обмеження участі присяжних у кримінальному провадженні в суді першої інстанції тільки за злочинами, за вчинення яких передбачено довічне позбавлення волі, причому тільки на прохання обвинуваченого, є доказом того, що Законодавець свідомо не бажав уведення нормального інституту присяжних.

Третій недолік законодавства про присяжних в Україні полягає у правах і обов'язках самих присяжних, а також порядку їх наради і голосування в суді. Іншими словами, в Україні у ХХІ столітті створили суд присяжних у складі двох професійних суддів і трьох присяжних, які мають однакові права і разом, шляхом голосування, вирішують згідно зі ст. 368 КПК України всі питання по справі [2, с. 198–199].

Усякий суд, у тому числі й суд присяжних, повинен володіти двома якостями – незалежністю від сторонніх впливів і здатністю постановити правильне рішення [11, с. 362].

Чи володіє суд присяжних в Україні, з урахуванням вимог ст. 368 КПК України, незалежністю і здатністю постановити правильне рішення? Виходячи з вимог цієї статті, присяжні не користуються ні незалежністю, ні правом самостійного прийняття рішення, а тому вони не в змозі постановити правильне рішення. Отже, їх роль повністю зведена до прав народних засідателів, які були при СРСР, а потім і в Україні, і яких у народі називали «ківалами» за їх згоду з усіма рішеннями головуючого в суді.

Про неспроможність суду присяжних в Україні свідчать і ст. 391 КПК України, яка регламентує порядок наради і голосування в суді присяжних [2, с. 210–211].

З урахуванням світової теорії і практики, колегія присяжних повинна бути відокремлена від професійного судді (суду) і наділена повноваженнями приймати рішення без їхньої участі. Призначення присяжних – не переслідування і не покарання за вчинення злочинів, а лише тільки прийняття рішення, чи винен підсудний у пред'явленому йому злочині чи ні.

Чому Законодавець України, приймаючи Закон про суд присяжних не врахував світову практику щодо суду присяжних, а винайшов те, що не дає ніякої користі у запобіганні корупції в судовій системі? Однозначної відповіді на це питання знайти неможливо. Однак, є всі підстави вважати, що Законодавець України не бажав проводити належну реформу судової влади.

Кількість присяжних по справах щодо злочинів, за які санкцією передбачене покарання позбавлення волі строком на три роки і вище, має бути 9 осіб. За злочини, за якими міра покарання менше трьох років позбавлення волі, кількість присяжних має бути 6 осіб і тільки за клопотанням обвинуваченого. Колегія присяжних засідателів повинна знаходитися окремо від суду і спілкуватися з ним тільки через обраного нею голову колегії.

Це не тільки зменшить корупцію в судах, але істотно дасть можливість уникнути незаконних засуджень громадян України і грубого порушення їх

прав і свобод, передбачених Європейською конвенцією. Тією чи іншою мірою дана проблема порушується і в зарубіжному законодавстві та зарубіжній юридичній літературі [12; 13; 14; 15; 16].

Висновок. Виходячи з вище викладеного, можна констатувати, що оскільки навіть прийнятий 3.10.2017 р. Закон України № 6232 «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів», також не містить усунення вище викладених недоліків судової влади, то для створення реальної можливості захисту своїх прав і свобод у суді громадянами України, на нашу думку, терміново необхідно запровадити: а) повноцінний інститут присяжних; б) зняття недоторканності з суддів; в) та запровадити процедуру виборності суддів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України. Основний закон України. — К.: Видавець ПАЛИВОДА А.В., 2009. — 48 с.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України. — К.: Видавець ПАЛИВОДА А.В., 2012. — 326 с.
3. Про судоустрій і статус суддів: Закон України № 2453 — VI від 07.07. 2010 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://kodeksy.com.ua/pro_sudoustrij_i_status_suddiv/statja-39.htm
4. Про судоустрій і статус суддів: Закон України: Коментар Богдана Футея 14.10.2010 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.usukraine.org/pdf/Comments-on-2010-Ukraine-Law-on-Judiciary-ukr.pdf>
5. *Бойко М.* Суддя Федерального суду претензій США Богдан Футей: «Україна йде до Європи. Очевидно, зміни потрібно проводити» [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zib.com.ua/ua/print/42340-suddya_federalnogo_sudu_ssha_ukraina_yde_do_evropi_ochividno.html
6. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розгляду справ Верховним Судом України: Закон України № 3932 — VI від 20.10.2011 р.: [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>
7. Про забезпечення права на справедливий суд: Закон України № 192 — VIII від 12.02.2015 р. — Відомості Верховної Ради. — № 18, № 19—20. — Ст. 132.; Про внесення змін до деяких законів України щодо окремих питань забезпечення діяльності органів прокуратури Закон України № 336 — VIII від 21.04.2015 р. // Відомості Верховної Ради. — № 25. — Ст. 199.; Про внесення змін до деяких законів України щодо удосконалення окремих положень з питань судоустрою: Закон України № 469 — VIII від 21.05.2015 р. // Відомості Верховної Ради. — № 30. — Ст. 284.
8. Про судоустрій і статус суддів Закон України № 1402-VIII від 02.06.2016 р., із змінами, внесеними згідно із Законами 1774-VIII від 06.12.2016 р. (Відомості Верховної Ради. — 2017. — № 2. — ст. 25) та № 1798-VIII від 21.12.2016 р. (Відомості Верховної Ради. — 2017. — № 7 — 8. — ст. 50) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1402-19/page>
9. Корчинский Александр. Коррупция в судах: за что Фемида берет на «лапу» / А. Корчинский // Сегодня. — 2010. — 10 февраля. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.segodnya.ua/criminal/korruptsija-v-cudakh-za-chto-femida-beret-na-lapu.html>

10. Суд присяжных. Материал из ЭНЭ : [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://wiki.laser.ru/index.php>

11. *Фойницький И.Я.* Курс уголовного судопроизводства / И.Я. Фойницький. — В 2-х томах. — Т. 1. — СПб. : Изд — во «Альфа», 1966. — 552 с.

12. *Cappeletti M.* The Judicial Process in Comparative Perspective. — Oxford : Clarendon Press, 1989. — P. 9.

13. *Riverro J.* Rapport de synthese. — Aix-en-Provence, 1982. — P. 519.

14. *Blackstone W.* Commentaries on the Laws of England. — Vol. 1.

15. *Rawls J.* Kantian Constructivism in Moral Theory: The Dewey Lectures 1980, 77 J. Phil. 515,521 (1980).

16. *Bobbio N.* Sur le positivisme juridique // Melanges Paul Roubier 1961. P. 53—73.

Рощина І.О. Судова влада і права людини в Україні

Стаття присвячена заходам підвищення ефективності судів з охорони прав і свобод громадян України і насамперед виборності суддів і організації суду присяжних.

Ключові слова: суд, права осіб, виборність суддів, суд присяжних.

Рощина И.А. Судебная власть и права человека в Украине

Статья посвящена мерам повышения эффективности судов по охране прав и свобод граждан Украины и прежде всего выборности судей и организации суда присяжных.

Ключевые слова: суд, права человека, выборность судей, суд присяжных.

Roshchina I. Judiciary and Human Rights in Ukraine

The article is devoted to the measures to increase the efficiency of courts for the protection of the rights and freedoms of citizens of Ukraine and, above all, the election of judges and the organization of jury trials.

Keywords: Court; Human Rights; Elective Judiciary; Jury Trial

Стаття надійшла до редакції: 15.08.2017.